

Deeltijdarbeid in Nederland

In Nederland is de omvang van deeltijdarbeid de afgelopen decennia sterk toegenomen. Anno 1997 werkt 29% van de werkzame beroepsbevolking in een baan van 12 tot 35 uur per week, uitgesplitst naar geslacht betreft het 59% van de vrouwen en 11% van de mannen. Dit artikel geeft een overzicht van de stand van zaken rondom deeltijdarbeid in Nederland. Hiertoe is gebruik gemaakt van gegevens afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Eerst zal kort worden ingegaan op groei van deeltijdarbeid in de afgelopen decennia. Vervolgens komen kenmerken van personen die in deeltijd arbeid verrichten ter sprake en ten slotte kenmerken van deeltijdbanen. Het zal blijken dat deeltijdarbeid weliswaar een omvangrijk verschijnsel is in Nederland, maar toch nog vooral een 'vrouwenzaak'. Voor zover deeltijdarbeid bij mannen voorkomt, is dit voornamelijk aan het begin en aan het einde van de arbeidscarrière.

Inleiding

Binnen de Europese Unie wordt nergens zoveel in deeltijd gewerkt als in Nederland¹. Data van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laten zien dat in 1997 door 30% van de 5,644 miljoen werknemers in deeltijd gewerkt werd (CBS, 1998: tabel 40). Bij zelfstandigen ligt dit aandeel lager: door 24% van de 757 duizend zelfstandigen werd in 1997 in deeltijd gewerkt. Bij deze cijfers dient overigens bedacht te worden dat het CBS werknemers met een baan van minder dan 12 uur per week niet rekent tot de werkzame beroepsbevolking².

In dit artikel zal de stand van zaken rond deeltijdarbeid in Nederland nader in kaart worden gebracht. De tweede paragraaf geeft een overzicht van factoren die hebben bijgedragen aan de sterke groei van deeltijdarbeid in Nederland. Vervolgens komen achtergrondkenmerken van deeltijdwerkers aan de orde. Het

gaat hier om leeftijd, opleidingsniveau en motieven om in deeltijd te werken. Daarna komen deeltijdbanen ter sprake. In welke bedrijfstakken komt deeltijdarbeid vaker of juist minder vaak voor? Ook zal gekeken worden naar het niveau van deeltijdbanen. Ten slotte worden in een afsluitende paragraaf een aantal conclusies getrokken.

In de praktijk worden verschillende definities van deeltijdarbeid gebruikt (zie o.a. Delsen, 1986: 17). In dit artikel wordt de definitie gehanteerd die het CBS in de Enquête Beroepsbevolking (EBB) gebruikt. Volgens deze definitie wordt onder een kleine deeltijdbaan een baan van 12 tot 19 uur per week verstaan. Onder een grote deeltijdbaan wordt een baan met een wekelijkse arbeidsduur van 20 tot 34 uur verstaan. Ten slotte worden alle banen met een wekelijkse arbeidsduur van 35 uur of meer per week beschouwd als voltijdbanen.

* De auteur is als onderzoeker-in-opleiding werkzaam bij het Economisch Instituut/CIAV, Universiteit Utrecht. Zij verricht onderzoek in het kader van het NWO-aandachtsgebied Nieuwe organisatievormen en werknemers van de toekomst (project 510-20-302). Zij bedankt Joop Schippers, Kea Tijdens en Janneke Plantenga voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

De groei van deeltijdarbeid

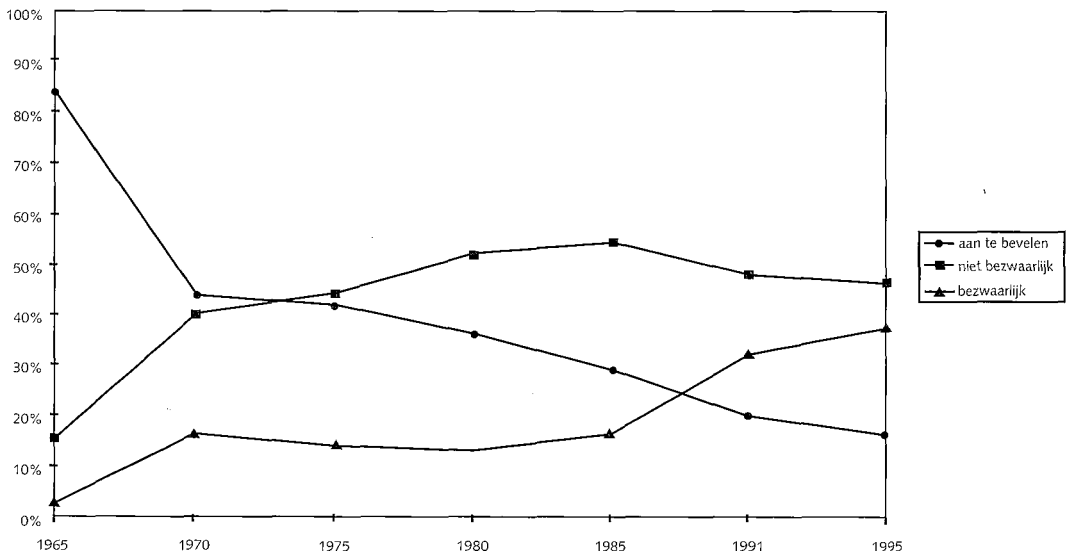
De groei van deeltijdarbeid is van vrij recente datum (Delsen, 1995). In 1973 maakte deeltijdarbeid slechts 4% van de totale werkgelegenheid uit. Het ging hier bijna uitsluitend om vrouwen (Delsen, 1995: 18). Vanaf de jaren zeventig begon deeltijdarbeid geleidelijk toe te nemen om in de jaren tachtig fors te gaan groeien. De toename van deeltijdarbeid heeft zich in bijna alle West-Europese landen voorgedaan. Echter, zoals al eerder aangegeven, neemt Nederland in vergelijking met andere landen een uitzonderingspositie in. De groei van deeltijdarbeid in Nederland is het resultaat van zowel vraag- als aanbodfactoren. Daarnaast heeft het overheidsbeleid een belangrijke rol gespeeld. Op deze factoren zal achtereenvolgens kort worden ingegaan.

Aan de aanbodzijde is de groeiende arbeidsmarktparticipatie van (gehuwde) vrouwen van belang. Traditioneel was de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen laag. Tot in de jaren zestig was het werken buitenshuis grotendeels voorbehouden aan mannen en ongehuwde vrouwen. Na het huwelijk werden de taken strikt gescheiden. De vrouw was verantwoordelijk voor het huishouden en de zorg voor de

kinderen; de man was verantwoordelijk voor de inkomsten (Hooghiemstra, 1993: 445)³. Factoren die een rol hebben gespeeld in de toegenomen participatie van (gehuwde) vrouwen zijn naast de behoefte om het (gezins-)inkomen aan te vullen, een verandering in de opvatting over rolpatronen in de samenleving, het toegenomen opleidingsniveau van vrouwen en de afname van het aantal kinderen per gezin. Overigens dient bij deze factoren bedacht te worden dat het moeilijk is precies aan te geven wat oorzaak en wat gevolg is.

Vanaf de jaren zestig is een verschuiving opgetreden in de publieke opinie ten aanzien van de wenselijkheid van de combinatie van het moederschap en betaalde arbeid buitenshuis. Illustratief in dit verband is het opinieonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)⁴. Zoals Figuur 1 laat zien, is het aandeel Nederlanders met bezwaren tegen het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen met schoolgaande kinderen in de periode tussen 1965 en 1995 aanzienlijk afgenomen.

In 1965 achtte nog 84% van de Nederlanders deze combinatie bezwaarlijk. In 1975 was dit aandeel gehalveerd tot 42% en in 1995 had nog slechts 16% van de Nederlanders bezwaren. Het aandeel respondenten dat meent dat de

Figuur 1 Opvattingen over het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen met schoolgaande kinderen, 1965-1995 (bron: SCP, 1996)

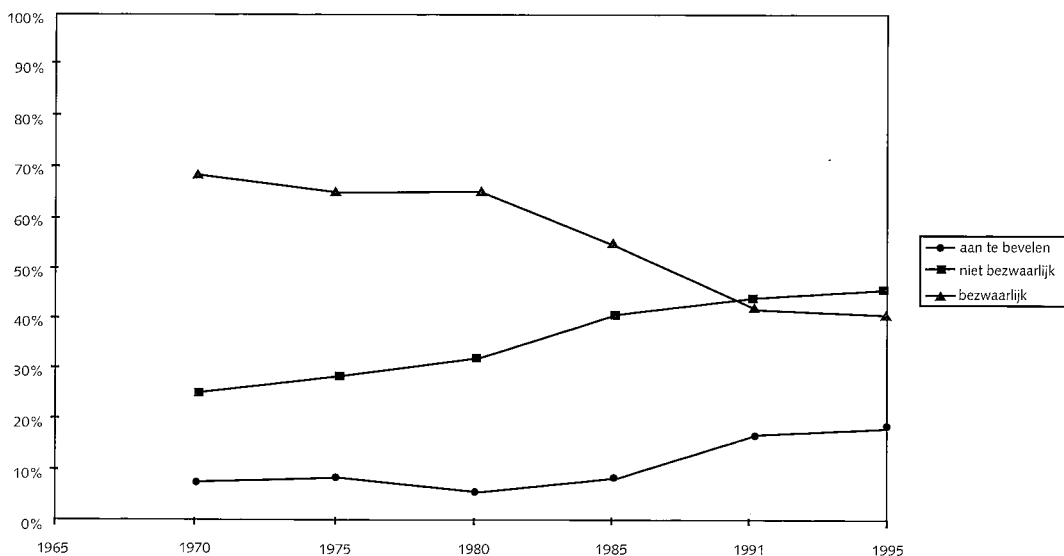
combinatie juist aan te bevelen is, stijgt in dezelfde periode van 2% in 1965 tot 38% in 1995. De opvattingen van zowel mannen als vrouwen laten hetzelfde patroon zien, met dien verstande dat vrouwen over de gehele periode iets positiever staan tegenover de combinatie (zie SCP, 1997: 354).

Sinds 1970 zijn respondenten ook gevraagd naar hun mening over het buitenshuis werken van gehuwde vrouwen als er kinderen naar de crèche moeten. De uitkomsten van deze vraag staan weergegeven in Figuur 2. De figuur laat zien dat het aandeel Nederlanders dat bezwaren heeft tegen buitenshuis werken van moeders als er kinderen naar de crèche moeten, is gedaald van 68% in 1970 tot 39% in 1995. Het aandeel respondenten dat meent dat de combinatie juist aan te bevelen is, is in dezelfde periode gestegen van 7% tot 17%. De opvattingen van mannen en vrouwen laten een gelijke ontwikkeling zien (zie SCP, 1997: 354). Ook hier is dus sprake van een verandering in de publieke opinie ten gunste van werkende moeders, zij het lang niet zo sterk als ten aanzien van de combinatie met schoolgaande kinderen.

Daarnaast is sinds de jaren zestig het verschil in opleidingsniveau tussen vrouwen en mannen sterk afgenomen. Schoolverlatende

vrouwen doen sinds de jaren tachtig wat hun opleidingsniveau betreft niet langer onder voor mannen, hoewel nog wel altijd sprake is van een groot verschil in opleidingsrichting. Volgens de neo-klassieke arbeidsaanbodtheorie neemt de arbeidsparticipatie toe met een gestegen opleidingsniveau (Ehrenberg & Smith, 1994). Een vooronderstelling hierbij is dat door onderwijs en training productieve vaardigheden worden aangeleerd die op de arbeidsmarkt worden beloond. Dit impliceert dat wanneer het opleidingsniveau stijgt de alternatieve kosten om niet te participeren op de arbeidsmarkt hoger worden: een hoger loon wordt misgelopen. Het wordt dan aantrekkelijker om (een deel van) de huishoudelijke taken uit te besteden en zelf een inkomen te verwerven.

Een derde factor die heeft bijgedragen aan de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen is de lichtere verzorgingstaak van gehuwde vrouwen (Groot & Maassen van den Brink, 1997: 41). Door de massale acceptatie van geboortenbeperking heeft het krijgen van (veel) kinderen, vanaf de jaren zestig, zijn automatische karakter verloren. Vrouwen stellen het krijgen van kinderen steeds langer uit, het gemiddeld aantal kinderen per gezin is afgenomen en vrouwen krijgen kinderen dichterbij op

Figuur 2 Opvattingen over het buitenshuis werken van vrouwen, als er kinderen naar de creche moeten, 1970-1995 (bron: SCP, 1996)

elkaar⁵. Het feit dat veel Nederlandse vrouwen (gedeeltelijk) zelf voor de kinderen willen zorgen in combinatie met het gebrek aan faciliteiten voor kinderopvang, betekende dat de combinatie met betaalde arbeid voor de meeste vrouwen alleen mogelijk was indien het een deeltijdbaan betrof.

Ook aan de vraagzijde deden zich ontwikkelingen voor die deeltijdarbeid bevorderden. Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig liep de werkloosheid in Nederland snel op met in 1984 een recordhoogte van meer dan 800.000 werklozen (volgens de toenmalige definitie). De oplossing van het werkloosheidsprobleem werd onder andere gezocht in het herverdelen van de bestaande hoeveelheid werk over meer mensen. In het Akkoord van Wassenaar uit 1982 tussen overheid, werkgeversorganisaties en de vakbeweging werd afgesproken tot herverdeling van werk te komen via arbeidsduurverkortingen en bevordering van deeltijdarbeid. Het eerste vond vooral plaats in de industrie en de bouw, het tweede vooral in de dienstensector (Tijdens, 1998). Deeltijdarbeid is als gevolg van dit akkoord in de eerste helft van de jaren tachtig sterk toegenomen.

Daarnaast heeft de herstructurering van de Nederlandse economie van landbouw en industrie naar de dienstensector een belangrijke rol gespeeld. Veel diensten kunnen niet op voorraad geproduceerd worden. Deeltijdarbeid kan dan worden gebruikt om als oplossing te dienen voor problemen als voorzienbare spitsuren (bijvoorbeeld post-sortering, koopavonden), langere bedrijfstijden en afwijkend tijdstip van werkzaamheden (bijvoorbeeld schoonmaakwerk) (Plantenga, 1997: 81-82).

Anders dan in de dienstensector, kan in de industrie over het algemeen wel op voorraad worden geproduceerd. Dit betekent dat in het gewone proces rekening kan worden gehouden met de voorspelbare drukte. Een plotselinge drukte kan vervolgens worden opgevangen door overwerk en/of het aantrekken van uitzendkrachten, met andere woorden door externe flexibilisering. De aard van de werkzaamheden verklaart voor een deel de ongelijke spreiding van deeltijdwerk over de verschillende bedrijfstakken. Hierop zal in de volgende paragraaf verder worden ingegaan.

Het overheidsbeleid ten slotte is in de onderhavige periode gericht geweest op zowel het verhogen van de kwaliteit van deeltijdwerk als

op het vergroten van het aantal deeltijders. Vanaf het begin van de jaren tachtig werd een subsidie-programma opgezet. Hierbij werd aan bedrijven een subsidie verstrekt om onderzoek te doen naar de introductie van deeltijdwerk en/of naar een algemene vermindering van de arbeidsduur (SZW, 1997: 13). Ook werden uit een aantal sociale zekerheidsregelingen, zoals de Werkloosheidswet, de drempels verwijderd die deeltijders benadeelden.

Gedurende de jaren negentig werd de roep om gelijke behandeling van deeltijders en voltijders steeds luider. Om de rechtspositie van deeltijders te verbeteren is in september 1992 het zogenaamde 1/3 criterium in de Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag afgeschaft, waardoor met ingang van 1 januari 1993 ook werknemers met kleine deeltijdbanen recht hebben op het wettelijk minimumloon⁶. Het werd bovendien bij wet verboden om werknemers met een deeltijdaanstelling uit te sluiten van deelname aan een pensioenregeling. Vier jaar later, in juli 1996, is een wet aangenomen die verbiedt onderscheid te maken naar verschil in arbeidsduur⁷. In essentie verbiedt deze wet de werkgever om op grond van de arbeidsduur onderscheid te maken in de arbeidsvoorwaarden, de voortzetting of beëindiging van de arbeidsovereenkomst, tenzij een dergelijk onderscheid objectief gerechtvaardigd is.

Een voorstel van het Groen Links Tweede Kamerlid Rosenmöller om het recht op deeltijd bij wet te regelen is in december 1997 door de Eerste Kamer verworpen. Inmiddels heeft het kabinet – conform het regeerakkoord – voorstellen voor invoering van een geclausuleerd recht op deeltijdarbeid bij de Tweede Kamer ingediend. Het recht op deeltijdarbeid wordt gekoppeld aan de in te voeren Kaderwet Arbeid & Zorg. De volgende passage is opgenomen om het recht op deeltijd bij wet te regelen: *'de werkgever honoreert een verzoek om aanpassing van de arbeidsduur, tenzij dit op grond van zwaarwegende bedrijfsbelangen redelijkerwijs niet van hem of haar verwacht kan worden. Indien werkgever en werknemer niet tot overeenstemming kunnen komen, kan de zaak door de werknemer aan de rechter worden voorgelegd. Eenzijdige aanpassing van het arbeidscontract door de werknemer met een beroep op het recht op deeltijd, is niet mogelijk'* (TK, 1997/1998: 2B).

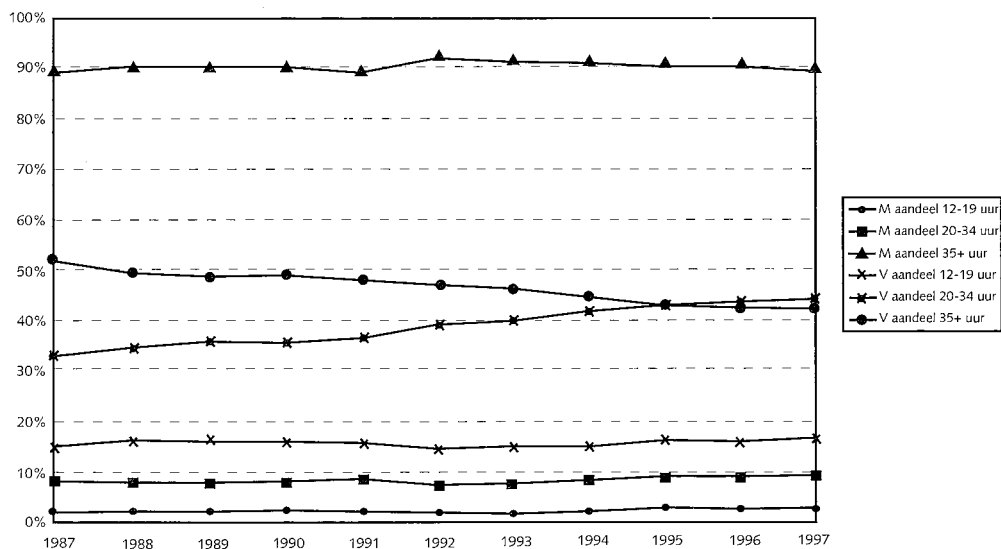
In Figuur 3 wordt de ontwikkeling weergegeven van de wekelijkse arbeidsduur in de periode tussen 1987 en 1997 op basis van de Enquête beroepsbevolking. Omdat tussen 1985 en 1987 een trendbreuk bestaat in de gegevens is er voor gekozen om geen gegevens van voor 1987 op te nemen⁸. In de periode tussen 1987 en 1997 is het aandeel mannelijke deeltijdwerkers met een deeltijdbaan constant gebleven rond 10% van de mannelijke werkzame beroepsbevolking. Gedurende deze periode werkte 1% tot 2% van de mannelijke beroepsbevolking in een kleine deeltijdbaan en werkte 7% tot 8% in een grote deeltijdbaan. Daaruit volgt dat gedurende de gehele onderzochte periode het overgrote deel van de mannelijke werkzame beroepsbevolking een werkweek kent van 35 uur of meer per week.

Bij vrouwen is het aandeel deeltijdwerkers tussen 1987 en 1997 met 11 procentpunt toegenomen, van 48% tot 59%. In 1987 werkte iets meer dan de helft van de vrouwen in een voltijdbaan. In de afgelopen tien jaar is dit aandeel gedaald tot 42%, ten gunste van grote deeltijdbanen. Een mogelijke verklaring voor de afname van voltijdbanen ten gunste van grote deeltijdbanen kan zijn dat vrouwen die

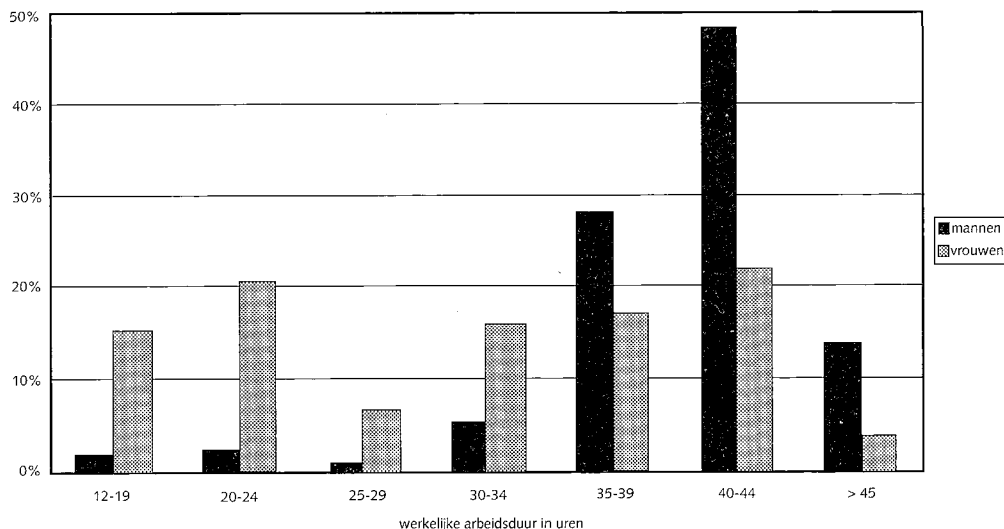
voorheen voltijds werkten, na de geboorte van hun eerste kind niet stoppen met werken maar kiezen voor een (grote) deeltijdbaan. De arbeidsparticipatie van vrouwen met partner en minderjarige kinderen is tussen 1981 en 1995 aanzienlijk toegenomen (Eijkhout, 1996: 38). Onderzoek van Groot en Maassen van den Brink uit 1997 laat zien dat meer dan de helft van de vrouwen die na de geboorte van hun eerste kind blijven werken, minder uren gaan werken dan voor de geboorte van het eerste kind (Groot & Maassen van den Brink, 1997: 64). Volgens onderzoek van het CBS betreft dit ruim 60% van de vrouwen (Kragt, 1997: 38).

Kenmerken van deeltijders

Figuur 4 laat de spreiding zien van de urenverdeling van de mannelijke en vrouwelijke werkzame beroepsbevolking. Uit de figuur valt op dat bijna de helft van de mannen een werkweek kent van 40 tot 44 uur per week. Bijna 30% van de mannen kent een werkweek van 35 tot 39 uur per week. Toch nog een betrekkelijk grote groep mannen werkt meer dan 45 uur per week. Zoals hiervoor al aangegeven

Figuur 3 De ontwikkeling van deeltijdarbeid 1987-1997 (bron: CBS, 1994, 1996 & 1998)

Figuur 4 Werkzame beroepsbevolking naar wekelijkse arbeidsduur en geslacht, 1996 (bron: CBS, ongepubliceerde gegevens)

werkt slecht een klein aandeel van de mannen in een deeltijdbaai; indien dit het geval is, gaat het om een grote deeltijdbaai.

Bij vrouwen blijkt de spreiding van de urenverdeling veel gelijkmatiger te verlopen. Banen met een halftijdse aanstelling (20 tot 24 uur per week) en banen met een wekelijkse arbeidsduur van 40 tot 44 uur komen het meest voor. Relatief weinig vrouwen werken 25 tot 29 uur per week; ook een werkweek van meer dan 45 uur per week komt weinig voor.

Onderzoek laat zien dat vrouwen met een voltijdse aanstelling relatief vaker alleenstaand zijn, zonder thuiswonende kinderen (Van den Putte & Pelzer, 1993: Tabel 1). Bij vrouwen blijkt te gelden dat hoe meer uren zij werken, des te kleiner de kans is dat zij thuiswonende kinderen hebben. Bij mannen blijkt dit precies andersom te liggen: hoe meer uren zij werken, des te *groter* de kans dat zij thuiswonende kinderen hebben onder de 18 jaar (Hooghiemstra, 1993: 450; Eijkhout, 1996: 34-35).

Tabel 1 laat de werkzame beroepsbevolking zien naar geslacht, wekelijkse arbeidsduur en leeftijd. Uit de tabel valt op dat bij mannen het aandeel deeltijdarbeid relatief groot is in de lagere leeftijdscategorieën (15 tot 24 jaar) en in de hogere leeftijdscategorieën (55 tot 64 jaar). In deze categorieën is met name de grote deel-

tijdbaai populair. In de leeftijdsklasse 25 tot en met 54 jaar komt deeltijdarbeid bijna niet voor. Hieruit kan worden afgeleid dat voor mannen werken in deeltijd vooral plaatsvindt aan het begin en aan het einde van de arbeids-carrière. Zoals later zal blijken, gaat het aan het begin van de arbeids-carrière met name om studenten die willen bijverdienen. Het kunnen echter ook starters op de arbeidsmarkt zijn, die in eerste instantie geen voltijdbaai kunnen vinden. Aan het einde van de arbeids-carrière fungeert deeltijdwerk voor mannen als een overgang van het werkzame leven naar het pensioen.

Bij vrouwen blijkt het heel anders te liggen. Zoals in Tabel 1 af te lezen valt, stijgt het aandeel vrouwen dat in deeltijd werkt juist met de leeftijd. In de leeftijdsklasse 20 tot 29 jaar werkt meer dan 60% van de vrouwen voltijds. Slechts een kleine groep vrouwen in deze leeftijdscategorie werkt in een kleine deeltijdbaai. In de oudere leeftijdsklassen neemt het aandeel vrouwen met een voltijdse aanstelling snel af tot zo'n 30%. Ongeveer de helft van de vrouwen van 30 jaar en ouder werkt in een grote deeltijdbaai. Dit wijst er op dat deeltijdarbeid bij vrouwen gedurende de gehele arbeids-carrière voorkomt als een belangrijk instrument om arbeid en zorg te combineren. Uit cijfers

Tabel 1 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar geslacht, wekelijkse arbeidsduur en leeftijd, 1996

	Mannen				Vrouwen			
	Totaal (x 1000)	12-19 uur	20-34 uur	≥ 35 uur	Totaal (x 1000)	12-19 uur	20-34 uur	≥ 35 uur
15-19 jaar	91	19%	34%	48%	66	21%	39%	38%
20-24 jaar	317	6%	13%	81%	298	8%	29%	63%
25-29 jaar	564	2%	6%	92%	430	7%	32%	61%
30-34 jaar	605	.	7%	93%	378	16%	44%	40%
35-39 jaar	577	.	7%	92%	309	19%	49%	31%
40-44 jaar	516	.	7%	92%	294	19%	51%	30%
45-49 jaar	524	.	7%	93%	272	19%	52%	29%
50-54 jaar	393	.	6%	93%	165	20%	48%	31%
55-59 jaar	226	2%	13%	85%	85	24%	48%	28%
60-64 jaar	59	.	20%	75%	18	.	50%	28%

Bron: CBS, EBB 1996 (niet gepubliceerde data).

Definitie CCS 1991.

Een . in de tabel betekent dat cijfers van voldoende nauwkeurigheid ontbreken; het betreft aantallen kleiner dan 5.000.

Als gevolg van afrondingsverschillen en onnauwkeurige cellen kunnen percentages opgeteld afwijken van 100%.

van het SCP (1997: 137, 140) kan worden geconcludeerd dat kleine deeltijdbanen vooral een zaak van gehuwde vrouwen met kinderen zijn, terwijl grote deeltijdbanen vooral een zaak zijn voor vrouwen zonder zorgtaken. In beide gevallen is sprake van een groei van de gemiddelde omvang van de werkweek in de periode 1975-1995.

Niet alleen de relatie tussen leeftijd en deeltijdarbeid is interessant, ook de relatie tussen

deeltijdarbeid en opleidingsniveau biedt een verrassende uitkomst. In Tabel 2 wordt een overzicht gegeven van de werkzame beroepsbevolking naar geslacht, wekelijkse arbeidsduur en opleidingsniveau. Uit de tabel valt op te maken dat mannen die in een kleine deeltijdbaan werken, relatief vaak MAVO, HAVO of VWO als hoogst genoten opleiding hebben: respectievelijk driekeer en vierkeer zo vaak als de totale mannelijke werkzame beroepsbevolking.

Tabel 2 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar geslacht, wekelijkse arbeidsduur en opleidingsniveau, 1996

	Mannen				Vrouwen			
	12-19 uur	20-34 uur	≥ 35 uur	Totaal	12-19 uur	20-34 uur	≥ 35 uur	Totaal
Basisonderwijs	10%	10%	8%	9%	11%	6%	5%	6%
MAVO	15%	6%	5%	5%	10%	9%	8%	9%
VBO	11%	17%	17%	17%	16%	12%	9%	12%
HAVO/VWO	20%	6%	4%	5%	7%	6%	7%	6%
MBO	18%	30%	41%	40%	38%	40%	41%	40%
HBO	18%	18%	16%	16%	15%	20%	22%	20%
WO	.	12%	9%	9%	3%	7%	9%	7%
Totaal (x 1.000)	71	326	3.475	3.872	351	991	973	2.315

Bron: bewerking van gegevens van CBS (1997, tabel 42).

Definitie CCS 1991.

Een . in de tabel betekent dat cijfers van voldoende nauwkeurigheid ontbreken; het betreft aantallen kleiner dan 5.000.

Als gevolg van afrondingsverschillen en onnauwkeurige cellen kunnen percentages opgeteld afwijken van 100%.

Tabel 3 Personen in loondienst van 15-64 jaar naar geslacht, leeftijd en reden waarom zij in deeltijd werken, 1991

	Vrouwen				Mannen			
	15-24 jaar	25-44 jaar	45-64 jaar	Totaal	15-24 jaar	25-44 jaar	45-64 jaar	Totaal
Huishouding, gezin	11%	62%	53%	50%	.	12%	.	4%
Gezondheid	.	1%	4%	2%	.	10%	41%	10%
Opleiding	57%	2%	.	12%	80%	13%	.	46%
Kon alleen deeltijd- baan krijgen	25%	22%	30%	25%	15%	35%	22%	22%
Andere reden	7%	12%	13%	11%	5%	30%	32%	17%

Bron: bewerking van gegevens van CBS (1992: tabel 38).

Op grond van eigen opgave geclassificeerd als deeltijder.

Als gevolg van afrondingsverschillen en onnauwkeurige cellen kunnen percentages opgeteld afwijken van 100%.

Dit zijn waarschijnlijk studenten met een baan. Mannelijke werknemers met een beroepsopleiding op VBO en met name MBO-niveau werken relatief weinig in een kleine deeltijdbaan. Bij de grotere deeltijdbanen zijn weinig opmerkelijke verschillen wanneer het opleidingsniveau wordt vergeleken met dat van de totale mannelijke beroepsbevolking. Alleen mannen met MBO als hoogste genoten opleiding werken relatief minder vaak in een grote deeltijdbaan.

Bij vrouwen valt op dat de onderlinge verschillen veel kleiner zijn. Het opleidingsniveau van vrouwen met een grote deeltijdbaan komt vrijwel overeen met dat van vrouwen met een voltijdse aanstelling. Alleen in een kleine deeltijdbaan werken relatief iets meer vrouwen met een opleiding op het niveau van Basisonderwijs en VBO. Dit laat nogmaals zien dat voor vrouwen, anders dan voor mannen, het werken in een deeltijaanstelling een geaccepteerd verschijnsel is; zowel onder hoger als lager opgeleide vrouwen is deeltijd populair.

Een laatste invalshoek tenslotte betreft de redenen die werknemers aangeven om in deeltijd te gaan werken. In Tabel 3 wordt een overzicht gegeven. Helaas heeft het CBS deze vraag na 1992 niet meer gesteld. Uit de tabel blijkt dat een aanstelling in deeltijd over het algemeen een vrije keuze is. Van de vrouwen geeft 25% aan alleen een deeltijdbaan te kunnen krijgen, bij de mannen is dit voor 22% het geval. Uiteraard dient bij Tabel 3 aangetekend te worden dat sprake kan zijn van een geïnternaliseerde voorkeur onder invloed van restricties van buitenaf.

Uit Tabel 3 blijkt verder dat het volgen van onderwijs voor jonge mannen de belangrijkste reden is om in deeltijd te werken: maar liefst 80% geeft dit als reden op. Voor oudere mannen is met name gezondheid een belangrijke reden om in deeltijd te werken. Beide resultaten sluiten aan bij wat hierboven al is gezegd: bij mannen is het werken in deeltijd een tijdelijk verschijnsel. Het vindt grotendeels plaats aan het begin of aan het einde van hun arbeidscarrière.

Anders dan voor mannen is voor vrouwen het huishouden of gezin de belangrijkste reden om in deeltijd te werken (4% van alle mannen, 50% van alle vrouwen). Met name door vrouwen in de leeftijdscategorie 25 tot 44 jaar wordt deze reden genoemd. Dit sluit aan bij wat al eerder gezegd is over de functie die deeltijdarbeid voor vrouwen speelt. Voor jonge vrouwen is het volgen van een opleiding een belangrijke reden om in deeltijd te werken, hoewel dit beduidend minder vaak wordt genoemd dan door jonge mannen.

Kenmerken van deeltijdbanen

Tabel 4 laat de werkzame beroepsbevolking zien naar bedrijfstak. Uit de tabel valt af te lezen dat de industrie en de handel de twee belangrijkste verschaffers van werkgelegenheid zijn: in elk van deze bedrijfstakken werkt 16% van de werkzame beroepsbevolking. 13% van de werkzame beroepsbevolking werkt in de gezondheids- en welzijnszorg. In de zakelijke dienstverlening betreft het 11% van de werkzame beroepsbevolking.

Tabel 4 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar in deeltijd (12-34 uur per week) naar bedrijfstak en omvang, 1997

		Aandeel totale werk gelegenheid ^a	Aandeel deeltijd ^b	Waarvan vrouwen	Aandeel vrouwen in sector
A/B	Landbouw en visserij	4%	23%	74%	25%
C	Delfstoffenwinning				
D	Industrie	16%	15%	60%	20%
E	Energie- en waterleidingbedrijven	1%	12%		
F	Bouwnijverheid	7%	8%	36%	6%
G	Handel	16%	29%	80%	41%
H	Horeca	3%	47%	65%	47%
I	Vervoer en communicatie	6%	20%	61%	24%
J	Financiële instellingen	4%	22%	83%	44%
K	Zakelijke dienstverlening	11%	25%	72%	37%
L	Openbaar bestuur	8%	22%	73%	31%
M	Onderwijs	6%	38%	79%	50%
N	Gezondheids- en welzijnszorg	13%	60%	92%	77%
	Overig	4%	41%	76%	52%
	Onbekend	2%	32%	45%	28%

Bron: bewerking van gegevens van CBS (1998: tabel 31).

De indeling naar bedrijfstak is overeenkomstig de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 1993).

Een . in de tabel betekent dat cijfers van voldoende nauwkeurigheid ontbreken; het gaat om aantallen kleiner dan 5.000.

^aBerekend als aantal werkzame personen in relevante sector gedeeld door totale werkzame beroepsbevolking (6,400 miljoen).

^bBerekend als aantal werkzame personen met arbeidsduur 12-34 uur in relevante sector gedeeld door totaal aantal werkzame personen in de betreffende sector.

^cBerekend als aantal vrouwelijke werkzame personen met arbeidsduur 12-34 uur in relevante sector gedeeld door totaal aantal werkzame personen met arbeidsduur 12-34 uur in de betreffende sector.

Als gevolg van afrondingsverschillen en onnauwkeurige cellen kunnen percentages opgeteld afwijken van 100%.

De categorie Overig bevat de volgende bedrijfstakken: Cultuur en overige dienstverlening, Personeel in dienst van huishoudens, Internationale gemeenschapsorganen en de niet waargenomen bedrijfstakken.

Vervolgens kan gekeken worden naar het aandeel deeltijdarbeid dat per sector voorkomt. Deeltijdarbeid komt met name voor in de gezondheids- en welzijnszorg, waar 60% van de mensen in deeltijd arbeid verricht. In de horeca werkt 47% in deeltijd, in het onderwijs 38% en in de handel betreft dit 29%. Al deze bedrijfstakken vallen in de sector (commerciële) dienstverlening; dit sluit aan bij wat eerder gezegd is in paragraaf 2. Deeltijd komt relatief weinig voor in de bouwnijverheid, waar slechts 8% van de werknemers in deeltijd werkt. Het komt ook weinig voor bij de energie- en waterleidingbedrijven (12%) en de industrie (15%). In de overige bedrijfstakken wordt door een op de vier à vijf personen in deeltijd gewerkt. Wanneer vervolgens het percentage werkzame vrouwen in de verschillende bedrijfstakken in ogenschouw wordt genomen,

dan valt op dat het aandeel deeltijdarbeid positief correleert met het percentage vrouwen dat werkzaam is in een bedrijfstak.

Er kunnen verschillende redenen worden aangegeven voor deze ongelijke verdeling over bedrijfstakken. In de eerste plaats komt deeltijdarbeid in verhouding vaker voor in de dienstensector dan in de industrie omdat in de dienstverlening niet op voorraad geproduceerd worden, waar dit in de industrie wel mogelijk is. Hierop is al eerder ingegaan.

Daarnaast vergt het omzetten van een voltijdse aanstelling in een deeltijdbaan dikwijls een interne reorganisatie. Dit betekent dat de groei van deeltijdarbeid in de dienstensector, vanwege de groeiende werkgelegenheid de afgelopen decennia, veel gemakkelijker te realiseren is geweest dan in de industriële sector, waar juist sprake is geweest van een afne-

mende werkgelegenheid. Ter vergelijking: in de industrie en landbouw samen nam de werkgelegenheid tussen 1986 en 1994 af met 2,6%. In de handel en horeca daarentegen groeide ze met 24,5% en in de zorgsector 27,4% (De Graaf & Luijkx, 1997: Tabel 6).

En andere reden ligt in de aard van het arbeidsaanbod. De industriële beroepen zijn veelal typische 'mannenberoepen'. In de dienstensector zijn meer 'vrouwenberoepen' te vinden. Zoals hierboven aangegeven is de belangstelling voor deeltijdarbeid onder vrouwen veel groter dan onder mannen. Uit Tabel 4 blijkt inderdaad, zoals al eerder aangegeven, dat in sectoren waarin relatief weinig vrouwen werkzaam zijn, minder vaak in deeltijd wordt gewerkt. Bij de energie- en waterleidingbedrijven werken zelfs zo weinig vrouwen dat geen betrouwbare schatting gegeven kan worden. Daarentegen ligt het aandeel vrouwen bij de bedrijfstak gezondheids- en welzijnzorg, waar het aandeel deeltijdarbeid het grootst is, zelfs boven de driekwart.

Ook 'padafhankelijkheid' van deeltijdwerk lijkt een rol te spelen. Onderzoek van Spaans (1997) laat zien dat pogingen van werknemers om minder te gaan werken eerder succes hebben indien er in het betreffende bedrijf door meer mensen in deeltijd wordt gewerkt. Een reden hiervoor is dat werkgevers in eerste instantie vaak wantrouwig staan tegenover

deeltijdarbeid, omdat zij de voordelen onderschatten en de nadelen overschatten (Delsen, 1995: 84).

Ten slotte kan worden gekeken naar het niveau van deeltijdwerk. Vanaf de jaren zestig tot het begin van de jaren zeventig werd deeltijdarbeid gebruikt als middel om personeel te krijgen voor moeilijk vervulbare functies, om roosterproblemen op te lossen en om pieken op te vangen. Bij dit deeltijdwerk ging het met name om laagbetaalde (administratieve en dienstverlenende) functies die door vrouwen werden vervuld (Delsen, 1986: 15).

Tegenwoordig ligt dit anders. In Tabel 5 is de wekelijkse arbeidsduur van zowel de mannelijke als de vrouwelijke beroepsbevolking afgezet tegen het beroepsniveau, zoals gedefinieerd door het CBS. Door het CBS wordt voor alle beroepsgroepen het functie- of kwalificatieniveau vastgesteld gebaseerd op de 'meest geëigende opleiding' voor een beroep. Het voordeel is dat voor alle banen dezelfde criteria worden gebruikt. Een nadeel is dat voorbijgegaan wordt aan mogelijke kwalificatieverschillen tussen banen die bij dezelfde groep worden ingedeeld.

Van de mannelijke werkzame beroepsbevolking werkt 6% in een baan waar ten hoogste Basisonderwijs voor nodig is. Bij de kleine deeltijdbanen werkt 26% van de mannen in een baan met een dergelijk beroepsniveau, dus

Tabel 5 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar geslacht, wekelijkse arbeidsduur en beroepsniveau, 1997; in procenten

	Man				Vrouw			
	12-19 uur	20-34 uur	< 35 uur	Totaal	12-19 uur	20-34 uur	< 35 uur	Totaal
Elementaire beroepen	26%	10%	5%	6%	14%	8%	5%	8%
Lagere beroepen	36%	27%	24%	25%	37%	27%	20%	26%
Middelbare beroepen	19%	31%	41%	39%	33%	39%	44%	40%
Hogere beroepen	11%	19%	19%	19%	13%	18%	22%	19%
Wetenschappelijke beroepen	.	10%	9%	9%	3%	6%	8%	6%
Totaal (x 1.000)	72	344	3.535	3.951	384	1.052	1.014	2.450

Bron: bewerking van gegevens van CBS (1997, tabel 31).

Totaal is inclusief onbekend.

Een . in de tabel betekent dat cijfers van voldoende nauwkeurigheid ontbreken; het betreft aantallen kleiner dan 5.000.

Als gevolg van afrondingsverschillen en onnauwkeurige cellen kunnen percentages opgeteld afwijken van 100%. Definitie beroepsniveau (1992): elementaire beroepen zijn beroepen waar ten hoogste Basisonderwijs voor vereist wordt; voor lagere beroepen wordt ten hoogste MAVO of VBO vereist; voor middelbare beroepen ten hoogste HAVO, VWO of MBO; voor hogere beroepen ten hoogste HBO; voor wetenschappelijke beroepen wordt ten hoogste WO vereist.

ruim vier keer zo veel mannen. Bij de grote deeltijdbanen werkt 10% in een elementair beroep en bij voltijdbanen betreft het 5%. Ook bij de beroepen waar ten hoogste MAVO of VBO vereist is zien we dat het aandeel banen met een dergelijk beroepsniveau afneemt met het stijgen van de omvang van de werkweek; de afname is echter minder sterk dan bij de elementaire beroepen. Voor de middelbaar, hogere en wetenschappelijke beroepen geldt precies het omgekeerde van het hierboven beschreven patroon. Dit impliceert dat voor mannen nog steeds geldt dat deeltijdbanen met name in de lagere functies te vinden zijn. Het heeft er echter ook mee te maken dat, zoals al eerder aangegeven, met name studenten in deeltijd werken. Onderzoek van Van der Meer en Wielers laat zien dat zij met name in lagere beroepen werkzaam zijn (Van der Meer en Wielers, 1997).

Ook bij vrouwen zien we dat het aandeel elementaire en lagere beroepen afneemt met het stijgen van de omvang van de werkweek en dat het aandeel middelbaar, hogere en wetenschappelijke beroepen toeneemt met de werkweek. Hoewel dus ook hier een duidelijk negatief verband bestaat tussen de wekelijkse arbeidsduur en het beroepsniveau, is het verband veel minder sterk dan bij de mannelijke werkzame beroepsbevolking. Vrouwen werken gemiddeld genomen op een iets lager niveau dan mannen, ongeacht de omvang van de wekelijkse arbeidsduur. Anders dan bij mannen kent bij vrouwen een belangrijk deel van de kleine deeltijdbanen een middelbaar niveau of hoger: bij vrouwen betreft dit 48%, terwijl het bij de mannen slechts om 30% gaat⁹. Ook dit laat weer zien dat bij vrouwen het werken in deeltijd op alle niveaus voorkomt.

Een probleem is echter wel dat het maken van promotie moeilijker is in deeltijd. Onderzoek van De Olde wijst uit dat vooral voor hogere managementfuncties de verminderde beschikbaarheid en bereikbaarheid als een groot probleem wordt beschouwd (De Olde, 1992; Van Doorne-Huiskes & De Olde, 1993). Hetzelfde onderzoek laat echter zien dat dit probleem in de praktijk veelal oplosbaar is, zij het met meer inspanning van alle betrokkenen dan bij voltijds leidinggeven nodig zou zijn.

Samenvatting en conclusie

In 1973 maakte deeltijdarbeid nog slechts 4% uit van de totale werkgelegenheid. Vanaf 1973 is de omvang van deeltijdarbeid in Nederland sterk toegenomen, met als resultaat dat in 1997 het aandeel deeltijders in de werkzame beroepsbevolking gestegen is tot 29%. Aan de aanbodzijde is met name de groeiende arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen van belang geweest. Aan de vraagzijde heeft de herstructurering van de landbouw en industrie naar de dienstensector een belangrijke rol gespeeld. Het overheidsbeleid is voornamelijk gericht geweest op het wegnemen van belemmeringen en verbeteren van de rechtspositie van deeltijders.

Nederland is voor wat betreft het aandeel deeltijders koploper in Europa, dit geldt zowel voor het aandeel mannelijke deeltijders als voor het aandeel vrouwelijke deeltijders. Desondanks blijft deeltijdarbeid in Nederland een vrouwenaangelegenheid. Bij mannen komt deeltijdarbeid nog steeds weinig voor. Indien het voorkomt, blijkt het met name aan het begin en aan het einde van de carrière te zijn. Bij vrouwen komt deeltijdarbeid daarentegen gedurende de gehele carrière voor. Mannen en vrouwen geven dan ook verschillende redenen om in deeltijd te werken. Bij jonge mannen is de reden van deeltijdarbeid het volgen van een opleiding en bij oudere mannen is het de gezondheid. Bij vrouwen vanaf 25 jaar daarentegen is de belangrijkste reden de combinatie van arbeid en zorg.

Het opleidingsniveau van mannen met een kleine deeltijdbaan verschilt in belangrijke mate met het opleidingsniveau van mannen met een voltijdse aanstelling. Het opleidingsniveau van vrouwen in zowel grote als kleine deeltijdbanen komt daarentegen redelijk overeen met het opleidingsniveau van vrouwen in een voltijdse aanstelling. Ook dit laat zien dat het werken in deeltijd voor vrouwen een veel meer geaccepteerd verschijnsel is dan voor mannen.

Met name bij mannen blijft deeltijdarbeid vooral op lagere beroepsniveaus voor te komen; bij vrouwen is verband tussen omvang van de werkweek en beroepsniveau veel minder sterk aanwezig. Echter ook voor vrouwen blijkt het moeilijk om in deeltijd promotie te maken en door te stromen naar leidinggevende posities.

Verschillende studies naar wensen ten aanzien van de omvang van de werkweek laat zien dat onder een deel van de mannelijke werknemers een duidelijke wens bestaat om minder uren te gaan werken (Van den Putte & Pelzer, 1993; Grift et al., 1995; Drents Vrouwenbureau, 1996; Van Toren & Thunissen, 1996; Boelens, 1997; Kunnen et al., 1997; Spaans, 1997). Belangrijke belemmerende factoren om minder te gaan werken zijn volgens respondenten in bovengenoemde onderzoeken: het inkomensverlies, de onmogelijkheid van deeltijdarbeid in het huidige bedrijf en de huidige functie en dat de carrièrekansen verslechteren. Wellicht dat een wettelijk recht op deeltijdarbeid, zoals nu bij de Tweede Kamer ligt, er toe kan bijdragen dat de laatstgenoemde factoren bestreden worden en ook voor mannen het werken in deeltijd een meer geaccepteerd verschijnsel wordt.

Noten

- 1 Op basis van gegevens van Eurostat over 1996 kan een vergelijking worden gemaakt tussen Nederland en de andere landen van de Europese Unie (Eurostat, 1997: tabel 51). Gemiddeld wordt in de Europese Unie door 16% van de werkzame beroepsbevolking in deeltijd gewerkt. Uitgesplitst naar geslacht betreft dit 6% van de werkzame mannen en 32% van de werkzame vrouwen. Voor Nederland zijn de aandelen respectievelijk 38%, 17% en 69%. Alleen het Verenigd Koninkrijk (respectievelijk 25%, 8% en 45%), Zweden (respectievelijk 25%, 9% en 42%) en Denemarken (respectievelijk 22%, 11% en 35%) komen in de buurt van Nederland.
- 2 Personen met een werkweek kleiner dan 12 uur per week die 12 uur of meer per week zouden willen werken worden tot de werkloze beroepsbevolking gerekend; voor zover zij niet 12 uur of meer per week willen werken vallen zij buiten de beroepsbevolking. Het aantal werkzame personen met een baan kleiner dan 12 uur per week bedroeg 794 duizend in 1997. Hiervan is 69% vrouw; 48% valt in de leeftijdscategorie 15 tot 24 jaar (CBS, 1998: tabel 17). Het betreft onder meer krantenbezorgers en vakkenvullers (ibid.: 12).
- 3 Tot 1955 bestond een verbod voor gehuwde vrouwen om als ambtenares te werken. Dit arbeidsverbod werd in het bedrijfsleven in de praktijk nagevolgd.
- 4 In 1965 gebaseerd op het onderzoek Huwelijk en gezin; in 1970 op het onderzoek Progressiviteit en conservatisme; vanaf 1975 op het onderzoek Culturele veranderingen.

- 5 De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen het eerste kind krijgen is gestegen van 24,3 jaar in 1970 naar 28,9 jaar in 1997. Het gemiddeld kindertal per vrouw (TFR) is gedaald van 3,1 kinderen in 1960, naar 2,6 kinderen in 1970 naar 1,5 kinderen in 1996 (gegevens afkomstig van het CBS).
- 6 Wet van 24 september 1992, Stb. 92, 536.
- 7 Wet van 3 juli 1996, Stb. 96, 391.
- 8 Tot 1985 verzamelde het CBS gegevens over de arbeidsmarkt via de Arbeidskrachtentelling (AKT). Vanaf 1987 worden gegevens verzameld via de Enquête Beroepsbevolking. De vraagstelling van de AKT is niet hetzelfde geweest als in de EBB. In de AKT worden veel mensen met een kleine baan niet gerekend tot de beroepsbevolking, in de EBB worden de meeste mensen met een kleine baan (indien groter dan 12 uur per week) wel gerekend tot de beroepsbevolking. Het gevolg is een trendbreuk in de gegevens tussen 1985 en 1987.
- 9 Berekend als respectievelijk $33,33 + 12,50 + 2,60$ en $19,44 + 11,11$ (in Tabel 5 afgerond op hele getallen).

Literatuur

- Boelens, A.M.S. (1997). 'Meer en minder uren willen werken'. *Sociaal-economische Maandstatistiek*, nr.5, 26-28.
- CBS (1992). *Enquête Beroepsbevolking 1991*. Den Haag: Sdu.
- CBS (1994). *Enquête Beroepsbevolking 1993*. Den Haag: Sdu.
- CBS (1996). *Enquête Beroepsbevolking 1995*. Den Haag: Sdu.
- CBS (1997). *Enquête Beroepsbevolking 1996*. Den Haag: Sdu.
- CBS (1998). *Enquête Beroepsbevolking 1997*. Den Haag: Sdu.
- Delsen, L.W.M. (1986). *Deeltijdarbeid: mythe en realiteit*. Maastricht: Europees Centrum voor Werk en Samenleving.
- Delsen, L.W.M. (1995). *Atypical employment: An international perspective: causes, consequences and policy*. Dissertatie. Groningen: Woltersgroep Groningen.
- Drents Vrouwenbureau (1996). *Je komt gewoon niet op het idee dat het zou kunnen*. Resultaten project Mannen en Deeltijd.
- Ehrenberg, R.G. & R.S. Smith (1994). *Modern labor economics: Theory and public policy*. Fifth edition. New York: Harper Collins College Publishers.
- Eijkhout, M.P. (1996). 'Arbeidsdeelname en plaats in het huishouden: uitkomsten 1981-1995'. *Sociaal Economische Maandstatistiek*, nr. 11, 29-45.
- Eurostat (1997). *Labour force survey: Results 1996*. Luxemburg: Office for official publication of the European Communities.

- Graaf, P.M. de & R. Luijkx (1997). *Structurele veranderingen, aspiraties en mobiliteit*. Den Haag: OSA (werkdokument W155).
- Grift, Y.K., E.H.M. Mertens, J.J. Schippers & J.J. Siegers (1995). 'Op weg naar geëmancipeerde arbeidspatronen'. *Sociaal Maandblad Arbeid*, 50 (4), 222-233.
- Groot, W. & H. Maassen van den Brink (1997). *Verlate uittrekking: oorzaken van uittrekking uit het arbeidsproces ruim na de geboorte van het eerste kind*. Den Haag: VUGA.
- Hooghiemstra, B.T.J. (1993). 'Deeltijdarbeid in Nederland'. *Sociaal Maandblad Arbeid*, 48 (7/8), 444-453.
- Kragt, C.M. (1997). 'Arbeidsdeelname van jonge ouders'. In: CBS, *Sociaal-economische dynamiek 1997*. Den Haag: Sdu.
- Kunnen, R., W.C.M. Praat, A.M. Voogd-Hamelink & C.M.M.P. Wetzels (1997). *Tendrapport aanbod van de arbeid 1997*. Den Haag: OSA (rapport nr. 25).
- Meer, P. van der & R. Wielers (1998). *De veranderende arbeidsmarktparticipatie van studenten*. Paper gepresenteerd op de SISWO, 16 en 17 juni 1998, te Amsterdam.
- Olde, C.P. (1992). *Leidinggeven in deeltijd: ervaringen uit de praktijk*. Den Haag: VUGA.
- Olde, C.P. de & J. van Doorne-Huiskes (1993). 'Deeltijdarbeid in leidinggevende functies'. *Sociaal Maandblad Arbeid*, 48 (7/8), 481-486.
- Plantenga, J. (1997). Deeltijdarbeid: tussen integratie en segmentatie. In: G. Faber & J. Schippers (eds.), *Flexibilisering van de arbeid*. Bussum: Uitgeverij Coutinho b.v.
- Putte, B. van den & A. Pelzer (1993). 'Wensen, motieven en belemmeringen ten aanzien van de arbeidsduur'. *Sociaal Maandblad Arbeid*, 48 (7/8), 487-495.
- SCP (1996). *Sociaal en cultureel rapport 1996*. Rijswijk: SCP.
- SCP (1997). *Sociale atlas van de vrouw deel 4: veranderingen in de primaire levenssfeer*. Rijswijk: SCP.
- Spaans, J. (1997). *Tussen wens en realiteit: onderzoek naar de wijze waarop mannelijke werknemers hun deeltijdwens en/of wens tot calamiteitenverlof realiseren en de belemmeringen daarbij*. Den Haag: VUGA.
- SZW (1997). *Part-time work in the Netherlands*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (werkdokument nr. 39).
- TK (1997/1998). Regeerakkoord. Tweede Kamer, vergaderjaar 1997/1998, dossier 26024, nr. 10.
- Tijdens, K.G. (1998). De balans van twee ronden arbeidsduurverkorting, 1982-'85 en 1994-'97. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 14 (3), 212-225.
- Toren, J.P. van & M.A.G. Thunissen (1996). *De deeltijdpotentie van de CAO*. Utrecht: CNV.